

GÜNCEL KULLANIMDAN TÜRKÇE SÖZLÜK İÇİN KATKILAR

Nevzat GÖZAYDIN

Türkçemizin zenginliğini ortaya koyan şiirlerimiz, hikâyelerimiz, romanlarımız, piyeslerimiz söz varlığımızın çeşitli örneklerini sergilerler. Sözlüğümüzde de bu eserlerden seçilmiş yazarlı örnek cümleler, anlamı daha iyi açıklamak için ardı ardına sıralanırlar. Bir kelimenin değişik anlamlarının altının çizilebilmesi için bu tür örnek cümlelere ihtiyaç vardır.

Gazetelerin ve köşe yazılarının ömrü çok kısadır, hatta yirmi dört saat bile sürmez. Bunun için birçok köşe yazarı, daha sonraki yıllarda yazılarının önemli gördüklerini bir kitapta toplar ve böylece nispeten unutulmamasını sağlamak ister. Ancak sözlük için örnek cümle arayan araştırmacının bu kitaplardan ne kadar yararlanabildiği de şüphelidir çünkü onun istediği örnek, çoğu kez köşe yazılarında kalmıştır ve bir süre sonra da o örnek cümle unutulur gider. Dolayısıyla söz varlığını geliştirme yolunu tutan insanın bu köşe yazılarını dikkatle taraması gerekmektedir.

Basınımızda çok uzun yıllar köşe yazılarıyla tanınan Hasan Pulur, hem Milliyet hem Hürriyet gazetesinin unutulmayacak yazarlarındandı. Özellikle belli bir okuyucu kitlesi gazeteyi onun için, onu okumak için alırlardı. Ben de sadık bir okuyucusu idim. *Türkçe Sözlük* çalışmalarına başladığım 1980'li yıllardan itibaren farklı köşe yazarlarını tarayarak fişlemeye başlamıştım. Hasan Pulur'un köşe yazılarından seçtiğim bir demetini burada aktarmak ve sözlüğümüzün zenginliğine katkıda bulunmak istiyorum. Hürriyet gazetesinin 1984 yılına ait nüshalarından tesbit ettiğim madde başlarını ve örnek cümleleri tarihleriyle birlikte gösteriyorum:

anan yahşi baban yahşi: TS'de var ama örnek yok. "Yapmayın etmeyin eylemeyin, anan yahşi baban yahşi, gümrükçü bu, hiç kül yutar mı?" (14.5.1984 Pazartesi)

anasının ak sütü gibi: *TS*'de bulunmuyor. Anlamı 'tertemiz, helal, şüpheli olmayan'dır: "Millet anasının ak sütü gibi oylarla partimizin muhtarını seçmiştir." (15.2.1984 Çarşamba)

ayaküstü: *TS*'de var ama ikinci anlamı için örnek bulunamamış: "Ağızdan ayaküstü çıkan bir laf böyle kazanın başlangıcı olabilir." (14.1.1984 Cumartesi)

aynı yastığa baş koy-: Sözlüğümüzde bu madde başı/içi yer almıyor. Anlamı 'uzun süre evli kalmak'tır: "Olur mu hanım, bunca yıldır aynı yastığa baş koyduk." (6.2.1984 Pazartesi)

ben (biz) ettim sen (siz) etme(yin): Bu söz ne (ben) ne de (biz) madde başında bulunuyor. Anlamının 'bir hatadır oldu, kusura bakmayın, affedin' olması muhtemeldir: "Lakin adamlar biz seni istemiyoruz derlerse ayaklarına kapanıp, aman biz ettik siz etmeyin diye yalvaracak mıyız?" (5.2.1984 Pazar)

beterin beteri vardır: *TS*'de örnek verilmeden bırakılmış: "Bu millet yıllardır beterin beteri vardır, Allah beterinden saklasın deyip gider." (7.2.1984 Salı)

bin bahaneye bin kulp tak-: *TS*'de bulunmuyor. Anlamı 'bin dereden su getirmek, olmadık bahaneler uydurmak' olabilir: "Şimdiye kadar bin bahaneye bin kulp takıyorduk." (14.4.1984 Cumartesi)

bir bardak suda fırtına kopar-: Yine örnek bulunamayan bir deyim: "Bizim, bizlerin bir itirazı yok ama bazıları bir bardak suda fırtınalar koparıyorlar." (29.5.1984 Salı)

cin çarpmışa dön-: *TS*'de var ancak örnek cümlesi yok: "Ben adama bir çarparım, yedi kere de yer çarpar, cin çarpmışa dönersin." (19.3.1984 Pazartesi)

denize düşen yılana sarılır: *TS*'de anlam verilmiş ve örnek yok: "Aslında başka şeyler söylemek lazımdır ama denize düşen yılana sarılır." (14.5.1984 Pazartesi)

dereyi görmeden paçaları sıva-: *TS*'de var ama Pulur biraz değişik biçimini kullanmış. Onun kullandığı biçimi ayrıç içinde vererek örnek ekleyebiliriz: "Hele o işi yapan adama başından karşıysak, suyu görmeden paçaları sıvırız." (21.6.1984 Perşembe)

Dıral Dede'nin düdüğü gibi: *TS*'de yok. Yerel bir deyim olduğunu düşünüyorum. Anlamı 'hiçbir özelliği olmayan, sade, basit' olmalıdır: "Parasını

veren düdüğü çalmalı, parası olmayan Dıral Dede'nin düdüğü gibi ortalıkla dolaşmalıdır. “ (13.4. 1984 Cuma)

Dimyat'a pirince giderden evdeki bulgurdan ol-: *TS*'de (Dimyat) madde başında anlamı verilmiş, örneği bulunamamış: “Buyrun bakalım hakim bey, Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak buna denir.” (22.5.1984 Salı)

dostlar alışverişte görsün (diye): Örneksiz bir madde içi daha: “Bir de kalkmış, dostlar alışverişte görsün diye demeçler patlatıyorsunuz.” (6.6.1984 Çarşamba). Burada geçen ‘demeç patlat-’ deyimini de *TS* içine almak ve argo olarak belirtmek gerekir.

dünya kırk kulplu kazan, sen de bir kulpuna yapış sen de kazan: *TS* de bulunmuyor. Anlamının kazanç sağlamanın binbir yolu vardır olduğunu düşünüyorum: “Dünya kırk kulplu kazan, sen de bir kulpuna yapış sen de kazan.” (9.6.1984 Cumartesi)

dünya bir yana, onlar bir yana: *TS*'de yok. Anlamı ‘değer verilen insanların yeri başkadır’ olmalıdır: “Artık onlar için yaşıyorum, diyor, dünya bir yana onlar bir yana.” (23.2.1984 Perşembe)

eteğindeki taşı dök-: Bu madde içine de anlam verilmiş ancak örnek bulunamamış: “Yaz bakalım; neymiş, ne değilmiş görelim dök eteğindeki taşları.” (2.3.1984 Cuma)

fayrap et-: Madde içindeki ikinci anlam için bir örnek cümle: “Bacadan duman fayrap etti mi, hemen çuvalların ağzını açıp başlarlar doldurmaya.” (4.2.1984 Cumartesi)

dünyayı velveleye ver-: *TS*'de bulunmuyor. Anlamı ‘her tarafı yaygarayla doldurmak, olağanüstü propaganda yapmak, olabilir: “Kendi kazdıkları kuyuya düşmemek için dünyayı velveleye verip ‘Türkler geliyor’ diye feryada başlarlar.” (11.3.1984 Pazar)

düzlüğe çıkar-: *TS*'de yok. Anlamı ‘iş başarıyla bitirmek, zorlukları yenmek’ olması muhtemeldir: “Her beliren alametin, mutlaka bizi düzlüğe çıkarmasının mümkün olmadığını anlatmaya çalıştık.” (7.1.1984 Cumartesi)

görünen köy kılavuz istemez: *TS*'de anlamı verilmiş ancak örnek bulunamamış: “Görünen köy kılavuz istemez, üstelik biz bu filmi çok gördük” (28.4.1984). Buradaki “bu filmi çok gördük” ibaresi de halk arasında kullanılan ve sözlüğe alınması gereken bir madde içi başlıktır.

gözüne pembe gözlük tak-: *TS*'de bulunmuyor. Anlamı 'her şeyin olumsuz yönlerini göstermemek için çaba harcamak' olabilir: "Her şey güllük gülistanlık diye gözümüze pembe gözlük mü takalım?" (14.3.1984 Çarşamba)

işin içinden çık-: Anlamı verilmiş, ancak ikincisinin örnek cümlesi yok: "Tüketici kanunla korunmaz, deyip çıktık işin içinden." (20.6.1984 Çarşamba)

kabak tadı ver-: *TS*'de sadece 'kabak tadı' var ve iç maddede gösterilen deyim örnek cümlesi yok: "Günaşırı aynı konuyu yazıp kabak tadı verecek değiliz ya." (24.2.1984 Cuma)

kapı(nın) ipi(ni) çek-: *TS*'de her ikisi de bulunmuyor. Anlamı 'değişik amaçlar için birçok kişiye başvurmak, her çareyi araştırmak' olabilir: "Sen buraya gelinceye kadar, kim bilir kaç kapının ipini çekmişsindir, haberler sende..." (3.6.1984 Pazar)

kantarın topunu kaçır-: Örneksiz bir madde içi daha: "Gazetecilerin bazen kantarın topunu kaçırdığı da doğrudur." (6.1.1984 Cuma)

kaş yapayım derken göz çıkar-: Örnek cümlesi şudur: "Kimbilir belki de bu kararnameler yanlış, hatalıdır, kaş yapayım derken göz çıkacaktır." (21.6.1984)

kelek: *TS*'de var ve argo olan 5. anlamın örneği yok: "Bana bak ağzını topla, nice kelekler senin gibi kalır yolda." (19.3.1984 Pazartesi)

kemale er-: Örnek bulunamamış: "Şöyle oturaklı, dört dörtlük kemale ermiş, az konuşan, çok düşünen insanlar gibi gelir bize." (30.1.1984)

kubbede hoş bir seda bırak-: *TS*'de bulunmayan bu deyim anlamı 'iyi, başarılı, hayırlı işler yaptıktan sonra ölen biri ardından hayırla anılmak' olabilir: "Bu sözleriyle kubbede hoş bir seda bırakarak gitmişti." (4.2.1984 Cumartesi)

kurusıkı at-: Örneği bulunamamış: "Eğer biz de kuru sıkı atsaydık, laf salatası yapsaydık, şöyle olursa böyle olur diye ahkâm kesseydik siz haklı çıkardınız" (28.5.1984). Buradaki 'ahkâm kesmek' deyiminin *TS*'deki ikinci anlamına da örnek olabilir.

makule: *TS*'de iki anlamı var ve hiç örneği yok. Bu örnek cümle birinci anlamı uygun düşüyor: "Görün de ibret alın, bizleri 'şu gazeteci makulesi' diye horlamaktan da vazgeçin." (23.1.1984 Pazartesi)

müdana etme-: *TS*'de iki anlamı bulunuyor ama örnek cümle yok. Buradaki ikinci anlama daha uygun düşüyor: “Kimseye müdana etmemiş, kimseye evet efendim, sepet efendim dememiş.” (15.4.1984 Pazar)

namı yürü-: *TS*'de yok. Anlamı ‘ünü, şöhreti yayılmak’tır: “Bizim namımız yürür, nam olsun, var olsun.” (19.3.1984 Pazartesi)

sabrın sonu selamet: Çok kullanılan bu deyim de *TS*'de bulamıyoruz. Anlamıma ‘güçlüklerle karşılaşıldığında sabredilirse sonuç iyi, yararlı olur’dur; “Sabrın sonu selametse, zammın sonu da felaket deyin, idare edin.” (22.1.1984 Pazar)

sakız gibi çiğne-: *TS*'de bulunmuyor. ‘Çok fazla sözünü etmek, gündemde kalmasını sağlamak’ anlamında olduğuna inanıyorum: “Yıllar yılı biz bu fatura lafını sakız gibi çiğneyip durmadık mı?” (29.2.1984 Çarşamba)

saldık çayıra, Mevlam kayıra: *TS*'de yok. Bu sözün madde içindeki 11. anlama uygun olması muhtemeldir: “Alamancıların kim olduklarını söylemeye gerek yok; saldı çayıra, Mevlam kayıra diye gönderdiklerimiz.” (25.4.1984 Çarşamba)

sapla samanı birbirinden ayır-: *TS*'de bu deyim sonu ‘karıştırmak’ olarak verilmiş. Bu ise onun tam ters anlamlısı: “Tozkoparan fırtınasında sapla samanı birbirinden ayırmak o kadar zor ki.” (17.3.1984 Cumartesi)

sırtındaki kambura bakmadan Palandöken’e oduna çık-: *TS*'de yer almıyor. Halk arasında bu deyim sonunun ‘...dağa oduna gitmek’ biçimi de kullanılıyor. Anlamı ‘kendi yeteneklerini bilmeden, yeterli donanımı olmadan zor işlere kalkışmak’tır: “Sırtındaki kambura bakmadan Palandöken’e oduna çıkanlar çoğalıyor.” (10.1.1984 Salı)

sinek kaydı tıraş yapıp perdahla-: “Sen bizi saf buldun galiba, sinek kaydı tıraş yapıp perdahlıyorsun” (19.4.1984). *TS*'de madde başı ‘sinekkaydı’ var, başkası yok. Pulur, bunu ayrı yazmış ve arkasını da tamamlamış. Anlamının ‘aşırı derecede övmek, gereksiz yere yüceltmek’ olduğunu düşünüyorum. Ayrıca ‘sinekkaydı’ tek başına kullanılmaz, mutlaka ‘tırış’ sözü eklenir. Dolayısıyla madde başının düzeltilmesi gerekir.

sopalık tabir edil-: *TS*'de ‘sopalık’ sözü yok. ‘Sopa yapmaya yarayan ağaç’ tanımı verildikten sonra bir de mecaz anlamı verilmelidir. ‘Durduk yerde canı dayak isteyen, hır çıkaran’ anlamında kullanılır: “Hani tam sopalık tabir edilenler vardır ya, onlardan.” (3.4.1984- Salı)

suyu dibine akıt-: *TS*'de bulunmayan bu deyimın anlamı 'yararsız tekliflerde bulunarak zamanı boşa geçirmek' olabilir: "Olmaz diye lafa başlayıp suyu dibine akıtmaya çalışan tipler gelir aklıma." (23.5.1984 Çarşamba)

sübyan mektebi: *TS*'de sübyan var ama 'mektebi' yok. Anlamının 'ana okulu' olması daha doğrudur: "Bunun söylediğini sübyan mektebinin tıfılları bile söylemez" (19.3.1984 Pazartesi). *TS*'deki 'tıfıl' madde başının birinci anlamına da uygun bir örnek cümle...

takım taklavat: *TS*'de iki anlam verilmiş, ancak örnekteki mecaz anlamı yok. Halk arasında daha çok 'arkadaş, yandaş grubu, tanıdıkların hepsi' anlamında kullanılmaktadır: "Bütün takım taklavatını topla da gel bakalım, o zaman görüşelim." (19.3.1984)

yaşı tutma-: *TS*'de ne bu olumsuz biçimi ne de olumlusu var. "1950 seçiminde çoluk çocuk sayılırdık; oy veremedik, yaşımız tutmadı" (26.3.1984 Pazartesi). Anlamı 'yasal olarak gereken yaşta olmamak'tır. *TS*'de önce olumlusu sonra olumsuzuna yer verilmelidir.

yedi mahalle: Sözlüğümüzde bulunmayan bu ibarenin anlamı 'her taraf' olabilir: "Gümbürtüsü yedi mahalleden duyulur da içi boştur." (3.1.1984 Perşembe).